

TOTUUS, PRAGMATISMI JA ROHKEUS USKOA

SAMI PIHLSTRÖM

Donald Trump ja muut populistit eivät juuri totuudesta piittaa. Mikäli totuus kuitenkin määritellään pragmatistisen totuuskäsityksen mukaisesti uskomusten toimivuudeksi, ovatko ”totuudenjälkeisen ajan” valehtelijoiden väitteet tosia, jos heille on niistä hyötyä? Filosofien on syytä jatkaa Ilkka Niiniluodon toivomaa ”totuuden käsitteen selkeää analyysiä ja arvonpalautusta” myös pragmatismiin vakavaa huomiota kiinnittäen.

Olen parinkymmenen vuoden kuluessa ajoittain osallistunut lukion filosofian oppikirjoja laatineisiin työryhmiin. Liki 15 vuoden takaisen johdatuskirjamme (Hallamaa ym. 2005) totuutta käsittelevään jaksoon valittiin kuvitukseksi Donald Trump mainostamassa bestselleriksi noussutta rikastumisopastaan. Kuvatekstissä pohdimme, pitäisikö Trumpin kirjan väitteiden ajatella olevan pragmatistisen totuusteorian nojalla tosia, jos ne ”toimivat” eli jos niiden kirjoittaja (tai niiden lukemisesta rohkaistunut ja voimaantunut lukija) niiden myötä rikastuu.

En muista, kuka Trumpin kuvan kirjaan valitsi – luultavimmin kustantajan kuvatoimittaja – eikä Trump tietenkään vuonna 2005 ollut Suomessa lainkaan tunnettu. Hänen kuvansa käyttäminen totuutta käsittelevän filosofisen tarkastelun puolivitsikkäänä kuvituksena tuntuu nykynäkökulmasta jokseenkin karmivalta. Nyt ovat vitsit vähissä, ja vastaava kuvitus saattaisi jo rikkoa sopivuuden rajoja. Kuka olisi voinut aavistaa, millaisiin vaikeuksiin totuuden käsite itse joutuu populistien vastuuttomassa pyörytyksessä? Tuulahduksena menneestä mutta myös ikään kuin nykyhuolien ennakointina oppikirjamme samalla aukeamalla sattuu olemaan kuva neuvostokansalaisesta lukemassa ainoaa virallista totuutta kertovaa *Pravda*-lehteä.

Akateemikko Ilkka Niiniluoto esittää painavan puheenvuoron ”totuudenjälkeisen ajan” filosofisista taustoista *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä (2/2019) muistuttaen, että filosofeilta voidaan edellyttää ”totuuden käsitteen selkeää analyysiä ja arvonalautusta” (Niiniluoto 2019, 14). Tämän tehtävänannon hengessä esitän seuraavassa muutamia huomioita Niiniluodon mainitsemasta mutta hänen tarkastelussaan sivurooliin jäävästä pragmatistisesta totuusikäyksestä ja sen suhteesta ”totuudenjälkeisyyteen”. Pohdin myös sitä, missä määrin pragmatismi saattaa rohkaista uskomaan todeksi heikosti perusteltuja väitteitä. Pysin maltillisena pragmatistien itsekritiikkiin – ja samalla puolustamaan pragmatistien näkökulman tarpeellisuutta metatasolla.¹

1 Kirjoitukseni perustuu löyhästi kahteen esitelmään: Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa marraskuussa 2018 järjestetyssä seminaarissa *Totuuden tuho, kielen rappio?* pitämäni alustukseen ”James – Rorty – Trump – O’Brien?” ja tammikuussa 2019 Tieteen päivien Usko ja rohkeus -sessiossa (niin ikään Helsingin yliopistossa) esittämäni

Kattavaan pragmatistien esittelyyn tässä ei tietenkään ole tilaa, mutta aihe on onneksi saanut huomiota myös *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä.² Pragmatistia kehiteltäessä tulee nähdäkseni aidosti kantaa huolta siitä, ettei sen totuusikäyksen luisu Trumpin populismin kaltaiseen turmion tilaan, jossa ”hyödyllinen” ja ”tosi” tosiaan tuntevat sulautuvan yhteen. Uhka on todellinen, ei kuviteltu – mutta se on uhka, johon nähdäkseni on aihetta vastata pragmatistien itsensä pohjalta. Tarvitaan pragmatistien sisäistä kriittistä itsereflektiota. Pragmatismi ei ole pääsyllinen totuuden rappioon, muttei myöskään täysin vapaa vastuusta. Se voi tuoda totuuskeskusteluun juuri sellaisia itsekritiittisiä aineksia, joita totuuteen sitoutumisen puolustaminen meidän aikanamme tarvitsee.

Postmodernismi ja pragmatismi

Niiniluodon (2019) kritiikin pääkohde on postmoderni relativismi, jossa tyyppillisesti virheellisesti kuvitellaan, että tieteellisen tiedon historiallinen muuttuvuus ja kontekstuaalisuus sekä maailman kuvaamisessa käytettävien käsitejärjestelmien moninaisuus oikeuttaisivat päättelemään, ettei mitään inhimillisestä kielestä ja tiedonmuodostuksesta riippumatonta todellisuutta tai sitä koskevaa objektiivista totuutta olekaan. Hän huomauttaa perustellusti, ettei tieteellisen tiedon ”dynaamisuus” – se, ettei tiede ole koskaan valmis vaan parhaatkin teoriat korvautuvat yhä uusilla teorioilla ja siten muuttuvat jatkuvasti – ole relevantti vastaväite realistiselle totuusikäykselle eikä kriittisen realismin mukaiselle näkemykselle tieteellisestä tutkimuksesta totuuden etsintään. Päinvastoin: juuri teorioita kriittisesti testaamalla

”Rohkeus uskoa?” -puheenvuoroon. Molemmissa tilaisuuksissa yhtenä kanssa-alustajana ja -keskustelijana oli nimenomaan akateemikko Niiniluoto, joten tämän artikkelin yhtenä tarkoituksena on jatkaa keskusteluumme totuudesta ja pragmatistista (jota olen Niiniluodon kanssa jo käynyt noin neljännesvuosisadan). Huomattakoon, että Niiniluoto on monissa aiemmissa yhteyksissä seikkaperäisesti ja rakentavasti kritisoinut pragmatistia ja sen totuus- ja todellisuuskäsitteitä (ks. esim. Niiniluoto 1999, 2003); tässä ei tietenkään ole mahdollista käsitellä hänen tieteellistä realismiaan eikä sen kiinnostavia ja jännittäviä yhteyksiä pragmatistien eri muotoihin.

2 Lehtinen (2019) pohjaa journalistisen totuudenmukaisuuden puolustuksensa nimenomaan pragmatistien. Monia käsillä olevan kirjoituksen kannalta relevantteja näkökulmia pragmatistien historiaan ja nykymuotoihin sisältyy toimittamaani kokoomateokseen (Pihlström 2015).

ja uudistamalla tiede etsii totuutta (vrt. Niiniluoto 1999, 2003).

Niiniluoto arvostelee Friedrich Nietzschen, Michel Foucault'n ja Paul Feyerabendin perspektivistis-anarkistisia näkemyksiä – ja niiden inspiroimaa postmodernismia – siitä, että niiden mukaan ”tieteellä ei ole episteemistä auktoriteettia tai erikoisasemaa suhteessa muihin uskomusjärjestelmiin” (Niiniluoto 2019, 12). Näiden ajattelijoiden ja heidän seuraajiensa varovaisena puolustuksena voidaan kuitenkin todeta, että juuri se, ettei tieteellä ole ”auktoiriteettia tai erikoisasemaa”, on itsessään tieteellisen ajattelun kulmakivi: kaikkia uskomuksia on periaatteessa testattava yhtä kriittisesti, ja tämä auktoiriteetit ja erikoisasemat torjuva testattavuuden vaatimus asettuu tieteellisen menetelmän keskiöön. Uskoakseni esimerkiksi Feyerabend esittää suurelta osin rohkean kärjistettyjä provokaatioita, joiden kestävä ydin sopii kuitenkin yhteen kriittisen realismin kanssa.

Vaikka olen 1990-luvulta lähtien puolustanut pragmatismia niin tieteenfilosofiassa kuin muillakin filosofian osa-alueilla, olen käsittäkseni lähes täysin Niiniluodon realismin linjoilla totuutta etsivän tieteen ja totuudenjälkeisyyden typeryyksiä karttavan tiedepolitiikan merkityksen tähdentämisessä. Nyky-yhteiskunnassa on erityisen tärkeää torjua sellaiset tieteellisen sivistyksen ja kriittisen ajattelun asemaa uhkaavat tendenssit, jotka valuvat populistisesta politiikasta yliopistoihinkin (vrt. Kivistö ja Pihlström 2018). Tähän olennaisesti tiedepoliittiseen keskusteluun totuutta tavoittelevan kriittisen tutkimuksen asemasta nyky-yhteiskunnassa ja -yliopistossa on tarkoituksenmukaista kytkeä filosofista keskustelua pragmatistisesta totuuskäsityksestä, jonka postmodernismin ohella voidaan arvella olevan osasyllinen nykyiseen totuuden ahdinkoon.

Yksi kiistelty ja paljon huomiota herättänyt, myös postmodernismiin liitetty ajattelija, jota Niiniluoto ei (tässä) käsittele, on radikaali yhdysvaltalainen uuspragmatisti Richard Rorty, joka myös on helposti liitettävissä totuudenjälkeisyyden problematiikkaan. Rorty puolestaan on saanut ajatteluunsa vaikutteita klassisilta pragmatisteilta, erityisesti William Jamesilta ja John Deweyltä. Onkin aihetta luoda lyhyt katsaus siihen, missä määrin pragmatismi – sen rortylaisessa radikaalis-

sa muodossaan tai yleisemmin – asettaa kyseenalaiseksi Niiniluodon ja muiden realistien kannattaman totuuskäsityksen.

Jamesista Rortyy ja Trumpiin – ja O'Brieniin?

Niiniluoto (2019, 13) katsoo pragmatistien ”sekoittavan toden ja totena pidetyn – eli semanttiset ja episteemiset käsitteet”. Tämä on jossain määrin oikeutettu syytös, mutta tuo sekoittaminen on pragmatismissa ainakin osin tarkoituksellista. Jamesista lähtien pragmatistit ovat ajatelleet, ettei ole juurikaan mieltä puhua totuudesta, ellei samalla puhuta siitä, mitä uskomusten tai teorioiden totena pitäminen ja totuuskäsityksen etsiminen ovat. Episteemisen ja semanttisen sekoittuminen on osa pragmatistista käsitystä ”totuudenmukaisuudesta” – totuuden tavoittelusta, siihen pyrkimisestä ja sen pitämisestä inhimillisessä elämässä arvokkaana ja merkityksellisenä – tutkimuksellisten käytäntöjemme prosessuaalisena piirteenä, johon sitoutuminen on sekä tiedollisesti että eettisesti vastuulliselle asenteelle olennaista (vrt. Lehtinen 2019).

Jokaisen järkevän pragmatistin on myönnettävä, että totuuden käsite turmeltuu, jos se redusoidaan naiivin pragmatistisesti hyötyyn (kuten Trumpin kuvan oppikirjakäytössä vihjattiin). Niin *Pravda*-lehden nimen ilmentämässä yhden totuuden totalitarismissa kuin vulgaaripragmatismissa katoetaan lopulta kokonaan ero toden ja totena pidetyn välillä. Siitä, että neuvostopropaganda, Trumpin ”vaihtoehtoisia faktoja” tarjoava avustaja tai vaikkapa George Orwellin dystopiaromaanisessa *Vuonna 1984* kuviteltu itsevaltainen Puolue pitää totena jotakin väitettä, ei seuraa, että tuo väite on tosi, vaikka sen totena pitämisestä olisi ”hyötyä” ja vaikka totuusväitteen ”yleisö” ei kykenisi lainkaan erottamaan totena pidettyä todesta. Tämä minimaalinen totuuden objektiivisuuden vaatimus on osa pragmatistista totuuskäsitystä itseään, ja siksi pragmatismi edustaa totuuden suhteen realismia. Vain tällaiseen objektiiviseen totuuteen sitoutumalla pragmatistinen totuuskäsitys voi itse ”toimia”.

Semanttisen ja episteemisen yhteenkietoutuminen ei siis merkitse, ettei toden ja totena pidetyn eroa voitaisi lainkaan tehdä. Tämä ero vain asetetaan väistämättä kontekstuaalisesti, aina josakin historiallisessa ja käytäntösidonnaisessa ti-

lanteessa, jossa sillä on totuuden tavoittelun pyrkimyksissämme jokin merkitys.

Voidaan kuitenkin kysyä, kylvetiinkö ”totuuden tuhon” siemen jo pragmatismien varhaisvaiheissa eli Jamesin julistaessa totuuden ”hyvän lajiksi”? Seuraako Jamesin pragmatistisesta totuuskäsityksestä ensin Rortyn radikaali pragmatismi ja edelleen Trumpin populismi tai jopa Orwellin kiduttajahahmon O’Brienin näkemys, jonka mukaan Puolue määrittää totuuden?³ Onko realismista ja totuuden vastaavuus- eli korrespondenssiteoriasta luopumisen hintana vajoaminen radikaaliin relativismiin, jossa totuusväitteet palvelevat lopulta valtaa pitävien, kuten Trumpin ja O’Brienin, etua? Kysymys on äärimmäinen, mutta kiteyttänee jotakin siitä huolesta, jota arkisemmassakin poliittisessa keskustelussa voidaan kokea totuuden käsitteen kohtalosta.

James (2008 [1907], 67) muotoili pragmatistisen totuuskäsityksensä sanomalla, että ”*totuus on yksi hyvän lajeista*”, ”*nimi mille tahansa, joka osoitetaan hyväksi uskomuksen muodossa ja syistä, jotka ovat täsmällisesti osoitettavissa*” (kursivointi alkutekstissä).⁴ Pragmatisti kysyy, millaisia konkreettisia muutoksia elämässämme ja toiminnassamme totuudet saavat aikaan:

Kuinka totuus todellistuu? Mitkä kokemukset eroavat sellaisista, joita kokisimme, jos uskomuksemme olisikin epätosi? Lyhyesti sanoen: mikä on totuuden käteisarvo kokemuksen kielellä? Samalla hetkellä kun pragmatismi kysyy tämän kysymyksen, se jo näkee vastauksenkin: *Todet ideat ovat sellaisia, joita voimme vertailla, pätevoittää, vahvistaa ja todentaa. Epätodet ideat ovat sellaisia, joille emme voi näin tehdä.* [...] Jonkin idean totuus ei ole siihen itseensä sisältyvä, paikoilleen kivetynyt ominaisuus. Totuus *tapahtuu* jollekin idealle. Siitä *tulee* totta, tapahtumat *tekevät* siitä toden. Sen totuuskellisuus⁵ on itse asiassa tapahtumista: prosessi, jossa se todentuu, verifioituu. (James 2008 [1907], 155; kursivointi alkutekstissä.)

Vaikka James (2008 [1907], 153) itse hyväksyi ”itsestäänselvyytenä” perinteisen vastaavuusteoreettisen käsityksen totuudesta idean ja todellisuuden välisenä ”yhteensopivuutena”, ei ole yl-

lättävää, että edellä siteeratun kaltaisia totuuden dynaamisuudesta, konkreettisuudesta, kokemuksellisuudesta ja muuttuvuudesta muistuttavia luonnehdintoja on helppoa lukea myös antirealismien, relativismien ja subjektivismien puolustuksina.

Jamesiakin pitemmälle menee häntä monin tavoin seuraava Rorty, joka julistaa totuuden vähämerkityksiseksi vapauden rinnalla. Yksi kiinnostavimmista Rortyn totuuskäsitystä valottavista teksteistä on hänen esseensä Orwellista, ”The Last Intellectual in Europe: Orwell on Cruelty” (teoksessa Rorty 1989), jossa hän hyökkää objektiivisen totuuden merkitystä *Vuonna 1984* -romaanissa puolustavia tulkintoja vastaan. Rorty toteaa, ettei usko maailmassa olevan ”moraalisia tosiseikkoja” eikä kielestä riippumattomia totuuksia, kuten ei myöskään mitään sellaista neutraalia maaperää, jolla voitaisiin argumentoida, että esimerkiksi ystävällisyys on parempi asia kuin kidutus tai päinvastoin (Rorty 1989, 173). Orwell osoitti Rortyn mukaan, että samat kontingentit kehityskulut, jotka olivat tehneet ihmisten tasa-arvon teknisesti mahdolliseksi, saattaisivat mahdollistaa loputtoman orjuuden, ja hän osoitti tämän nimenomaan ”vakuuttamalla meidät siitä, ettei tätä skenaariota estä toteutumasta mitään totuuden, ihmisen tai historian luonteeseen kuuluva asia” (Rorty 1989, 175).⁶

Sillä ei ole Rortyn mukaan oikeastaan merkitystä, onko totta, että $2+2=4$, vaan vain sillä, että ”jos tosiaan uskot niin, voit sanoa niin ilman, että sinua vahingoitetaan. Toisin sanoen ratkaisevaa on se, että voit puhua toisille siitä, mikä sinusta vaikuttaa todelta, ei se, mikä todella on totta. Jos pidämme huolta vapaudesta, totuus pystyy pitämään huolta itsestään.” (Rorty 1989, 176).⁷ Lieneekö asia kuitenkin aivan näin? Eikö tästä ajattelutavasta oikeastaan seuraa Trumpin kaltainen populismi, jossa jokainen – tai ainakin jokainen, jolla on riittävästi valtaa, rahaa ja niiden myötä näkyvyyttä – on pidäkkeettä ”vapaa” sanomaan mitä tahansa, mihin uskoo. Pitäisikö pragmatistin sittenkin olla Rortya

3 Orwellin romaanin filosofisista aspekteista erityisesti uskonnofilosofiassa keskustellun pahan ongelman kannalta – mutta myös suhteessa pragmatismiin – ks. Kivistö ja Pihlström (2016), luku 5; Pihlström (2018).

4 Lyhyt katsaus Jamesin totuusteoriaan ja sen filosofiseen merkitykseen sisältyy myös *Pragmatismien* suomennokeksen (James 2008 [1907]) kirjoittamiini jälkisanoihin.

5 Tämä ei ole painovirhe, vaan *Pragmatismien* suomentaja Antti Immonen on harkitusti päättänyt tähän uudissanaan alkutekstin termin ”*verity*” käännökseenä.

6 ”He did so by convincing us that nothing in the nature of truth, or man, or history was going to block that scenario...”.

7 ”All that matters is that if you do believe it [$2+2=4$], you can say it without getting hurt. In other words, what matters is your ability to talk to other people about what seems to you true, not what is in fact true. If we take care of freedom, truth can take care of itself.”

vahvempi realisti totuuden käsitteen suhteen?

Rorty lienee sikäli väärässä, ettei vapaus yksin riitä – ei ainakaan pelkkä negatiivinen vapaus eli rajoitusten puuttuminen. Tarvitaan positiivista vapautta ja siihen olennaisesti kuuluvaa vastuuta, eikä näitä voida erottaa uskomuksistamme riippumattoman totuuden tavoittelemiseen sitoutumisesta. Esimerkiksi yhdysvaltalaisessa politiikassa lienee kyllä riittämiin tarjolla negatiivista vapautta, mutta totuus ei tästä huolimatta selvästikään ole pitänyt huolta itsestään. Vaikka totuus kiihtuu vapauden puutteessa, myös vapauden puolustaminen edellyttää totuuden käsitettä.

Tämäkin huomio edustaa kuitenkin laajasaa mielessä *pragmatism*in sisäistä keskustelua totuudesta. Olennainen kysymys on, mihin tarkalleen ottaen *tarvitaan* realistista totuuskäsitystä ja miksi. Pragmatismi voi luontevasti edustaa *pluralismia* paitsi filosofiassa yleensä (vrt. esim. Pihlström 2013) myös totuuden itsensä suhteen. Tällaisen pragmaattisen pluralismin mukaan totuuden luonteesta ja merkityksestä voi olla monta erilaista kontekstisidonnaista totuutta – esimerkiksi yksi Trumpia (ja O’Brienia) vastustavan poliittisen diskurssin puitteissa (realismi, korrespondenssiteoria) ja toinen akateemisessa filosofisessa diskurssissa (pragmatismi itse).⁸ Pluralismin lähtökohdista taas voidaan päätyä *pragmaattiseen realismiin* eli realismiin ja totuuden korrespondenssiteorian pragmaattiseen perusteluun, joka on erityisen relevantti Trumpin ja muiden totuuden käsitettä sotkevien populistien mellastaessa ympärillämme. Nimenomaan pragmaattisista syistä tässä tilanteessa – tässä erityisessä historiallisessa kontekstissa – *ei* kannata ainakaan liikaa korostaa totuuden ”pragmaattisuutta” (sen jamesilaista joustavuutta ja muuttuvuutta tai rortylaista alistaisuutta vapaudelle) vaan nimenomaan sen realistisuutta ja objektiivisuutta.

Totuus totuudesta on näin kontekstisidonnainen ja itsekin pragmaattinen ominaisuus, joka totuutta koskevilla käsityksillämme voi olla. Prag-

8 Pantakoon merkille, että myös Wittgenstein (1980, 75) huomautti, että kaikissa klassisissa totuuskäsityksissä on ehkä jotakin oikeaa eikä niiden välillä siksi tarvitse valita. Myös Lehtisen (2019) mainitsema Michael P. Lynch (esim. 2004) on kannattanut – pragmatismiin kuitenkin tukeutumatta – eräänlaista pluralismia ja kontekstualismia totuuden suhteen.

maattinen totuuskäsitys toimii tässä metatasolla ja tekee realismista ”pragmaattisesti toden”. Voidaan tietenkin kysyä, johtaako tämä pragmatismin metatason soveltaminen kehään. Nähdäkseni totuusteorian soveltuminen itseensä on kuitenkin yhtä lailla relevantti kysymys kaikkien muidenkin totuuskäsitysten yhteydessä, ei vain pragmatismin. Onko esimerkiksi totuuden korrespondenssiteoria realistin mukaan ”tosi” siinä mielessä, että se olisi vastaavuussuhteessa todellisuuteen, siihen, miten asiat maailmassa totuuden suhteen tosiasiasa ovat? Pragmatismi ei ajaudu vahingolliseen kehään sen enempää kuin muutkaan totuuskäsitykset.⁹

Totuuden kontekstuaalisuuden pragmaattinen korostaminen ei nähdäkseni toimi totuudenjälkisyiden tai löysän postmodernismin eduksi, koska olennaista on nimenomaan vastuu, totuuden käsitteen (ja siihen liittyvien käsitteidemme) asianmukaisia käyttötapoja puntaroiva jatkuva itsekriittinen reflektio. Juuri siksi esimerkiksi näennäisen ”tosi” tosi-TV voi olla pragmaattisesti epätotta: todellisuuden representoimisen vastuullisuus puuttuu – ja sen mukana kaikki (vrt. jälleen Niiniluoto 2019, 10). Pragmatismi – kenties ainoana riittävän laajakantoisena totuuskäsityksenä – kykenee suhtautumaan vakavasti tähän totuuden käsitteemme niin episteemistä kuin eettistäkin vastuullisuutta korostavaan tehtävään.

Rohkeus uskoa?

”Kannattaisi uskoa!” Tämä kuulostaa hyvinkin paljon totuuden määritelmältä”, James (2008 [1907], 67) kirjoittaa. Ei ole yllätys, että etenkin jamesilaisen pragmatismin on joskus nähty paitsi vesittävän totuuden käsitteen myös ruokkivan herkkäuskoisuutta erityisesti uskonnon alueella – ja *by extension* kaikkialla muuallakin, missä meidän pitäisi olla varovaisia ja kriittisiä uskomuksia muodostaessamme (vrt. esim. Pihlström 2001, 2013).

9 On toki yleisempi metafilosofinen kysymys, missä mielessä filosofiset käsitykset ovat (tai voivat olla) itse tosia tai epätosia. Esimerkiksi jyrkän naturalismin mukaan filosofiset teoriat eivät periaatteessa eroa maailmaa kuvaamaan pyrkivistä tieteellisistä teorioista, joten myös niiden totuuden ja epätotuuden pitäisi olla samalla tavoin tulkittavissa kuin tieteellisten teorioiden totuuden ja epätotuuden. Pragmatismi kuitenkin pyrkii välttämään niin naturalismin kuin muidenkin (meta)filosofisten käsitysten jyrkimpää muotoja ja tasapainoilemaan erilaisten kestävien näkemysten välimaastossa – ja jos se tässä pyrkimyksessä onnistuu, niin kenties se omilla kriteereillään ”toimii” (eli on tosi)?

On vielä paikallaan pohtia, ajautuuko pragmatismi (totuuden objektiivisuuden ja pragmaattisen realismin hyväksyessäänkin) sellaiseen käsitykseen totuuksien tavoittelusta, jonka mukaan meidän ”kannattaisi” rohkeasti uskoa myös riittämättömästi perusteltuja väitteitä.

Jo vuosia ennen pragmatistisen totuuskäsityksensä eksplisiittistä kehittelyä James piti kuuluisan esitelmän ”tahdosta uskoa”, ”The Will to Believe” (James 1979 [1897]). Siinä hän koetti vakuuttaa 1800-luvun lopun luonnontieteelliseen maailmankäsitykseen sitoutuneelle yleisölle, ettei yksilön ole välttämätöntä luopua uskonnollisesta uskosta Jumalaan, jos tällainen usko on hänelle omakohtainen ”aito” valinnan mahdollisuus. Näin James (1979 [1897], 19–20, 32–33) suosittelee eräänlaista uskonrohkeuden hyvettä: voimme omalla riskillämme pragmaattisin perustein valita ”uskonnollisen hypoteesin”, koska sen hätköity hylkääminen voisi johtaa totuuden menettämiseen (jos se olisi tosi) aivan yhtä lailla kuin sen hyväksyminenkin (jos se olisi epätosi).

Moni kriitikko, esimerkiksi Bertrand Russell, on pitänyt Jamesia naiivin herkkäuskoisuuden apostolina, jota ei ole syytä seurata sen enempää totuuden (semanttisen) käsitteen kuin totuuden tavoittelemisen (episteemisten) käytäntöjen suhteenkaan. Jos vain ”tahdomme uskoa”, että Jumala on olemassa, olemmeko tähän episteemisesti oikeutettuja? Ja onko tuo uskomus jopa ”tosi”, vaikkei Jumalaa olisikaan, jos siihen uskomisen tuo tyydytystä ja hyvinvointia? Entä jos Trumpin kannattajat vain ”tahtovat uskoa” idolinsa järjettömimpiinkin väitteisiin, jotka ovat räikeässä ristiriidassa esimerkiksi ilmasto-, yhteiskunta- ja taloustieteiden vakiintuneiden käsitysten kanssa?

Kuten totuusteoriassaan, myös ”tahto uskoa” -opissaan James on monien kärjistettyjen ja epäselvien muotoilujensa vuoksi itse suurelta osin syyllinen siihen, että hänen kirjoituksiaan on luettu erittäin kriittisesti. ”Tahto uskoa” -ajatus on kuitenkin ”The Will to Believe” -esseen pohjalta muotoiltavissa sen verran varovasti, ettei se ainakaan ilmeisellä tavalla kumoudu suoraviivaisimpiin vastaväitteisiin. Tässä ei voida syventyä yksityiskohtiin,¹⁰ mutta todettakoon, että ”tahto

uskoa” -metodin käyttäminen edellyttää Jamesin (1979 [1897]) mukaan ensinnäkin sitä, että käsillä on sellainen valintatilanne kahden (tai useamman) hypoteesin välillä, jota ei voida ratkaista vetoamalla evidenssiin tai puhtaasti rationaalsiin perusteisiin. Tällainen tilanne saattaa syntyä esimerkiksi uskonnollisten ja muiden maailmankatsomuksellisten kysymysten tapauksessa – muttei suinkaan esimerkiksi evidenssin pohjalta aivan ilmeisesti ratkaistavissa kysymyksissä siitä, onko käynnissä ihmisen toimien aiheuttama ilmastonmuutos ja millaisiin seurauksiin sen on aihetta odottaa johtavan, jollei maapallon lämpenemistä pystytä rajoittamaan.

Toiseksi ”tahto uskoa” -tilanteen on Jamesin (1979 [1897], 14–15) mukaan oltava uskomuksen subjektille ”aito” eli ”elävä”, ”pakotettu” ja ”kohtalokas”.¹¹ Jos olen kasvanut esimerkiksi läpikotaisin kristillisessä kulttuurissa, en voi ”aidosti” harkita valitsevani hindulaisuutta, kun pohdin suhdettani uskonnolliseen uskoon: hindulaisuus ei ole minulle ”elävä” optio. Teismin ja ateismin välinen valinta on toisaalta Jamesin mielestä ”pakotettu” sikäli, ettei kolmatta tietä ole: agnostisismi eli kannanotosta pidättyminen (esimerkiksi evidenssin puuttumisen vuoksi) johtaa käytännössä ateismiin, koska agnostisismissa Jumala-uskoa ei omaksuta eikä siten pragmaattisessa mielessä ryhdytä elämään uskonnollista elämää. ”Kohtalokas” valintatilanne on lisäksi sellainen, jossa on ”paljon pelissä”: kyse ei ole triviaalista valinnasta vaikkapa mansikka- ja vaniljajäätelön välillä vaan koko elämän asettamisesta peliin.

Tällaisten ehtojen täytyessä, kuten uskonnonfilosofisesti kiinnostavissa esimerkkitapauksissa, voimme Jamesin mukaan ”rohkeasti” uskoa vaikkapa teismin – tai jonkin muun meille aidosti mahdollisen hypoteesin – totuuteen, vaikka uskomukseltamme puuttuisi riittävä evidenssi. Tämä ei kuitenkaan saa estää meitä etsimästä evidenssiä silloin, kun sellaista on tarjolla, ja pohjaamasta mahdollisimman monia uskomuksiamme siihen. Pragmaattinen ”tahto uskoa” -rohkeus ei ole rationaalisen totuuden etsinnän rajoja rikkovaa uhkarohkeutta.

¹⁰ Jamesin ”will to believe” -idean uskonnonfilosofisesta relevanssista laajemmin, ks. esim. Pihlström (2001) ja (2013).

¹¹ Jamesin käyttämät termit ovat ”live”, ”forced” ja ”momentous”. Vain näiden kaikkien ehtojen täytyessä valintatilanne on aito, ”genuine”.

On oma James-tulkintoihin liittyvä erityiskysymyksensä, kuinka tiukasti toisiinsa kietoutuneina pragmatistista totuuskäsitystä ja ”tahto uskoa” -oppia tulisi pitää. James (1979 [1897]) pohtii myös tilanteita, joissa uskomuksen omaksuminen saattaa tehdä tuon uskomuksen todeksi: esimerkiksi avioliittoa suunnittelevan rohkea usko siihen, että liitto onnistuu, voi olla tarpeen sen onnistumiseksi, kun taas jatkuva uuden evidenssin etsintä puolesta ja vastaan saattaa tuhota koko avioliittoaikeen. James on toki tässä kaltevilla pinnalla sikäli, että hänen pragmatisminsa on vaarassa luisua naiiviksi positiivisen ajattelun *self-help*-opiksi, mutta juuri tätä luisumaa kriittisen ajattelijan tulee pragmatismia kehitellessään välttää – ja tähän kriittiseen tehtävään pragmatismi itse käytäntöjemme itsekritiistä koettelu korostaessaan tarjoaa sopivia välineitä.¹²

Totuuteen sitoutuminen

Totuuden hylkäävä Rorty (1989, 188) itsekin edellyttää totuuden käsitteen arvellessaan, että ”sitä, millaisia tulevat hallitsijamme ovat, eivät määrää mitkään suuret välttämättömät totuudet ihmisluonnosta ja sen suhteesta totuuteen ja oikeudenmukaisuuteen vaan monet pienet kontingentit tosiseikat”.¹³ Hän lohduttaa realismista tuskailevia näin: ”Jos olemme riittävän ironisia omien lopullisten sanastojemme ja riittävän uteliaita muiden sanastojen suhteen, meidän ei tarvitse huolehtia siitä, olemmeko suorassa kontaktissa moraaliseen todellisuuteen vai olemmeko ideologian soikaisemia [...]” (Rorty 1989, 176–177).¹⁴ Tähän on vastattava: ”a very big ‘if’!” Juuri siksi meidän täytyy jatkuvasti huolehtia Rortyn mainitsemista asioista, ettemme voi olla varmoja, kykenemme-

kö koskaan olemaan riittävän (itse)ironisia ja riittävän uteliaita.

En ehdota siirtymistä pragmatismista (takaisin) metafyyriseen realismiin, vaikka olen tässä esseessä hahmotellut jonkinlaisia pragmatistin realistisia *second thoughts* -pohdintoja totuudesta Trumpin aikana. Korostan kuitenkin realismin ja objektiivisen totuuskäsityksen ottamista vakavasti pragmatismien puitteissa. Immanuel Kantia mukaillen voimme sanoa, että empiirinen realismi rakentuu transsendentaalisen pragmatismien varaan. (Tällainen ajatus ei ole Rortyn läpikotaisin naturalisoidun pragmatismien ulottuvilla, koska siitä puuttuu kantilaisen kriittisen filosofian tarkastelutaso – mutta tämä on paljon laajempi problematiikka, johon en nyt eksy.)

Samalla on syytä korostaa, että Jamesin paljon parjattu ”tahto uskoa” -ajatus on suopeasti tulkittuna nimenomaan ilmaus sellaiselle todellisuuskäsitysten pragmaattisen muodostamisen kriittisyydelle ja holistisuudelle, jossa olennaiseen asemaan nousee jatkuva vastuumme omista uskomusten muotoilun ja arvioinnin käytännöistämme. Pragmatismi voi kyllä naiivisti tulkittuna ajautua epäkriittisyyteen, mutta siihen nivotun kriittisen filosofian pysyvänä tehtävänä onkin pitää pragmatismi itse kaidalla tiellä – estää *slippery slope* -luisuma Jamesista Trumpiin – ja näin jatkaa keskustelua siitä, miksi totuuden tavoitteluun sitoutuminen on kaikissa elämäntilanteissamme niin episteemisesti kuin eettisesti ratkaisevan tärkeää.

Kirjallisuus

- Hallamaa, Jaana, Pihlström, Sami, Pulliainen, Ukri, Salmenki, Eero ja Sihvola, Juha (2005). *Filosofian Odyssia*. Helsinki: Edita.
- James, William (1979 [1897]). *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*. Toim. Frederick H. Burkhardt, Fredson Bowers ja Ignas K. Skrupskelis. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- James, William (2008 [1907]). *Pragmatismi: Uusi nimi erälle vanhoille ajattelutavoille*. Suom. Antti Immonen. Tampere: niin & näin. (Alkuteos *Pragmatism*, saatavilla esim.: <https://www.gutenberg.org/files/5116/5116-h/5116-h.htm>.)
- Kivistö, Sari ja Pihlström, Sami (2016). *Kantian Antitheodicy: Philosophical and Literary Varieties*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kivistö, Sari ja Pihlström, Sami (2018). *Sivistyksen puolustus: Miksi akateemista elämää tarvitaan?* Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtinen, Aki Petteri (2019). ”Sisältöä totuudenmukaisuudelle”. *Tieteessä tapahtuu* 2/2019, 17–22.
- Lynch, Michael P. (2004). *True to Life: Why Truth Matters*. Cambridge: The MIT Press.
- Niiniluoto, Ilkka (1999). *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Niiniluoto, Ilkka (2003). *Totuuden rakastaminen*. Helsinki: Otava.

- 12 Olen toisaalla (Pihlström 2018) esittänyt perusteita sille, että Jamesin pragmatismia tulisi pikemminkin tarkastella ”negatiivisen ajattelun” viitekehyksessä (vrt. myös Kivistö ja Pihlström 2016). Jamesia voidaan kuitenkin kritisoida myös siitä, että hän arvelee ”tahto uskoa” -opin soveltuvan myös tieteellisten hypoteesien valintaan, vaikka voidaan argumentoida, ettei testattavaksi valittavia hypoteeseja tarvitse ”uskoa” vaan vain varauksellisesti ottaa tarkasteluun.
- 13 ”What our future rulers will be like will not be determined by any large necessary truths about human nature and its relation to truth and justice, but by a lot of small contingent truths.”
- 14 ”If we are ironic enough about our final vocabularies, and curious enough about everyone else’s, we do not have to worry about whether we are in direct contact with moral reality, or whether we are blinded by ideology, [...]”

- Niiniluoto, Ilkka (2019). ”Kuka hukkasi totuuden?” *Tieteessä tapahtuu* 2/2019, 9–15.
- Pihlström, Sami (2001). *Usko, järki ja ihminen*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Pihlström, Sami (2013). *Pragmatic Pluralism and the Problem of God*. New York: Fordham University Press.
- Pihlström, Sami (toim., 2015). *The Bloomsbury Companion to Pragmatism*. London: Bloomsbury (1. painos 2011).
- Pihlström, Sami (2018). *Ota elämä vakavasti: Negatiivisen ajattelijan opas*. Helsinki: ntamo.
- Rorty, Richard (1989). *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittgenstein, Ludwig (1980). *Wittgenstein's Lectures, Cambridge, 1930–1932*. Toim. Desmond Lee. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.

Kirjoittaja on uskonnonfilosofian professori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa ja Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtaja.

PALKINTOJA

Suomalaisen Tiedeakatemian kunniapalkinto 2019 on myönnetty professori **Raimo Tuomelalle**. Kunniapalkinto perustettiin vuonna 1945 ”myönnettäväksi erityisen ansiokkaasta tutkijan toiminnasta”. Tuomela toimi käytännöllisen filosofian, erityisesti yhteiskuntatieteiden metodiikan professorina vuosina 1971–2008 ja akatemiaprofessorina vuosina 1995–2000. Hän on vieraillut ahkerasti merkittävässä tutkimusyliopistoissa ja -keskuksissa, kuten Kalifornian Berkeleyyn yliopistossa, ja hän on ollut Münchenin yliopiston pysyvä vieraileva professori vuodesta 2005 lähtien. Tuomelan varhainen tuotantonsa käsitteli tieteenfilosofiaa ja teon teoriaa, mutta viimeisimpinä vuosikymmeninä hän on tutkinut etenkin sosiaalisen toiminnan teoriaa, sosiaalista ontologiaa ja kollektiivista intentionaalisuutta. Hän toteaa: ”Olen tutkinut yhteisöä, metoimintaa minä-toiminnan sijaan. Sitä, mihin se perustuu ja mistä siinä on kysymys.”

Yrjö Jahnssonin säätiön vuoden 2019 kansainvälinen tiedepalkinto Yrjö Jahnsson Award in Economics on myönnetty italialaiselle **Oriana Bandieralle** (London School of Economics) ja englantilaiselle **Imran Rasulille** (University College of London). Heidän yhteistutkimuksensa on keskittynyt soveltavaan mikrotaloustieteeseen, kuten työpaikoilla suoritettaviin kenttäkokeisiin. Heidän panoksensa on ollut suuri niin sanotun henkilöstön taloustieteen (*personnel economics*) alalla, kun on esimerkiksi pyritty ymmärtämään sosiaalisten suhteiden vaikutuksia kannustimiin.

Suomen Bioteollisuus ry:n BioFinland-palkinto myönnettiin kansalliselle FinGen-tutkimushankkeelle. FinnGen on poikkeuksellisen laajaan ja avoimeen yhteistyöhön perustuva koko Suomen kattava tutkimushanke, jonka pyrkimyksenä on tuottaa läpimurtoja sairauksien ennaltaehkäisyssä ja diagnostiikassa. Tutkimushanke perustuu genomitietoon, joka yhdistetään kansallisissa terveydenhuollon rekistereissä olevaan tietoon.

ChemBio Finland -tapahtuman ja Kemian Päivien yhteydessä jaettiin myös Kemian hyväksi -palkinto tiedetoimittaja **Sisko Loikkaselle**. Kemian Seurojen palkinnon vuonna 2019 sai St1 Nordic Oy:n hallituksen puheenjohtaja, diplomi-insinööri **Mika Anttonen**.